

UOT 379.85

H.H.Qasimli
Bakı Dövlət Universiteti
haci_qasimli@list.ru

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA TURİZM FƏALİYYƏTİNİN KİTABXANA İNFORMASIYA TƏMİNATININ TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFI: TARİXİ İCMAL

Açar sözlər: Azərbaycan, fəaliyyət, tarixi icmal, turizm, potensial, təşəkkül
Məqalədə Azərbaycan Respublikasında turizm fəaliyyətinin kitabxana informasiya təminatının təşəkkülü və inkişafı konkret mənbələrə istinad olunaraq xronoloji aspektdə sistemli şəkildə tədqiq edilmişdir. Məqalədə qeyd edilmişdir ki, Qafqaz dağları, Kür-Araz çayları, yaylalar, meşələr; Vulkanik dağlar, püskürən palçıq vulkanları Azərbaycanın turizm potensialını artırır. Bundan əlavə Azərbaycanın tarixi şəhər, köhnə incəsənət strukturları, çox qiymətli əsərlərin nümayiş olunduğu muzeyləri, rəngarəng folkloru və dünya şöhrətli mətbəxi ilə unikal ölkə olduğu göstərilir.

Г.Г.Гасымлы

ОРГАНИЗАЦИЯ И РАЗВИТИЕ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Ключевые слова: Азербайджан, деятельность, исторический обзор, туризм, потенциал, формирование

В статье хронологически, систематически, со ссылкой на конкретные источники рассматривается становление и развитие туризма в Азербайджанской Республике. В статье отмечается, что Кавказские горы, реки Кура-Арас, плоскогорья, леса; вулканические горы и извергающиеся грязевые вулканы увеличивают туристический потенциал Азербайджана. Кроме того, Азербайджан – уникальная страна с историческим городом, старинными художественными сооружениями, музеями с ценными произведениями искусства, колоритным фольклором и всемирно известной кухней.

H.H.Gasimli

ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF LIBRARY INFORMATION PROVISION OF TOURISM ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN: HISTORICAL OVERVIEW

Keywords: Azerbaijan, activity, historical review, tourism, potential, formation

The article examines the formation and development of tourism in the

Republic of Azerbaijan in a chronological, systematic way, with reference to specific sources. The article notes that the Caucasus Mountains, Kur-Aras rivers, Blue Lake, plateaus, forests; volcanic mountains and erupting mud volcanoes increase Azerbaijan's tourism potential. In addition, Azerbaijan is a unique country with a historic city, old art structures, museums with valuable works, colorful folklore and world-famous cuisine.

Giriş

Azərbaycanda turizmin inkişafı birbaşa iqtisadi inkişafı ilə bağlıdır. Neft və təbii qaz ehtiyatlarından istifadə iqtisadi artım baxımından qiymətləndirildikdə, 21-ci əsrdə turizm sahəsində nəzərəcarpacaq inkişaf müşahidə olunur. Azərbaycan zəngin tarixi, mədəni və təbii sərvətləri, attraksionları, müxtəlif milli mətbəxi, müxtəlif iqlim qurşaqları və digər xüsusiyyətləri ilə turistləri özünə cəlb edib. Azərbaycanın Çin və Hindistandan gələn və Avropanın Aralıq dənizi sahillərinə qədər uzanan “Böyük İpək Yolu” adlı quru yolunda yerləşməsi Azərbaycanın turizm imkanlarını artırır. Bu dövrdə xüsusilə Şərqlə Qərb arasında mühüm ticarət kəsişməsi idi. Azərbaycanın Təbriz, Marağa, Ərdəbil, Gəncə, Naxçıvan, Ordubad, Nuxa (indiki Şəki) şəhərləri beynəlxalq ticarətdə öz yerini tuturdu. Azərbaycana ilk səfərlər coğrafi kəşfiyyat və hərbi məqsədlərlə edilmiş, hətta qədim dövrlərdə yaşamış Herodot, Eratosten, Strabon kimi filosof və coğrafiyaşünaslar da bu bölgənin coğrafiyası haqqında məlumat vermişlər. Daha sonra 9-cu əsrdə İbn Hürdəzbih, Kudame bin Cafer, 10-cu əsrdə İstəhri, İbn Havgel, El-Mesudi, 11-ci əsrdə əl-Biruni öz yazılarında Azərbaycan şəhərləri haqqında məlumat paylaşılıblar. Azərbaycan həm də tarixi-coğrafi xüsusiyyətləri və mədəni zənginliyi ilə avropalı səyahətçilərin diqqətini cəlb etmişdir. XV əsrdə rus səyyahı Afanasi Nikitin, 19-cu əsrdə fransız yazıçısı Aleksandr Düma Azərbaycana səfər etmişlər [2, s.81-87]. Turizm 19-cu əsrdən etibarən sosial-iqtisadi baxımdan həyatımıza daxil edilməyə başlamışdır. Bu dövrə qədər turizm şəxsi xarakter daşıyırdı və müxtəlif bölgələrə, ölkələrə qeydiyyatdan keçmədən səyahət edən insanlara “turist” deyirdilər. Bu dövrdə Azərbaycan turizmi yeni addımlar atmağa başladı. 19-cu əsrdə Bakıda ilk dəfə olaraq karvansaray tipli binalar səyahət edənlərin daha rahat qalması üçün təmir edilərək mehmanxana tipli yerlərə çevrilmişdir. Müxtəlif vaxtlarda Azərbaycanda olmuş səyahətçilər, tacirlər və siyasətçilər (Marko Polo, Ryui Qonzales Klaxvio, Afanasi Nikitin, İosafat Barbaro, Ambrocco Kontarini, Antoni Cenkinson, Vincensi Aleksandr, Sadko, Evliya Çələbi, Fedor Kotov) ölkədə böyük işlər görüldüyünü söyləyirdilər.

Azərbaycanda turizmin formalaşması və inkişafının ilk əlaməti 1908-ci ildə Kırım-Qafqaz alpinizm klubunun filiallarından birinin Bakıda yaradılması olmuşdur. Bu klub uzaq və yaxın səfərlərin təşkili ilə məşğul olurdu. 19-cu əsrin sonu və 20-ci əsrə qədər elmi və həvəskar cəmiyyətlər (Coğrafiya cəmiyyəti, Təbiətsevərlər cəmiyyəti, Dövlət universitetləri cəmiyyəti) Azərbaycan turizminə

öz töhfələrini verməyə başladılar. Aleksandr Düma (1802-1870) 1858-ci ildə Azərbaycana səfər etmiş, ölkənin dünyaya çıxmasında və integrasiyasında böyük rol oynamışdır. Müəllifin səyahətlərindən bəhs edən “Qafqaz” kitabında ölkə böyük heyranlıqla təsvir olunur. Kitab bu dövrdə Azərbaycan turizmini araşdırmaq üçün ən yaxşı mənbə kimi qiymətləndirilir. Azərbaycan xalqının səmimiyyəti, qonaqpərvərliyi və istiqanlılığı bu fransızda böyük heyratə səbəb olub. Xüsusilə, müəllif ölkənin gözəl təbiət mədəniyyətindən, Bakının tarixindən və memarlığından səmimi danışır [2, s.87].

Dümanın Azərbaycanla ilk görüşü Dərbənddən başlayır. Onu qarşılayan Azərbaycan xalqı müəllifi təəccübləndirdi. Dərbəndin onu yüksək səviyyədə qarşılamasından yaranan xoş hisslər onu bütün ekspedisiya boyu izlədi. Onu Azərbaycanın Quba, Bakı, Şamaxı, Şəki və digər əsrarəngiz gözəllikləri gözləyirdi. Düma Bakıya gəlməzdən əvvəl Sumqayıt yaxınlığındakı Şah Abbas karvansarasının xarabalıqlarını gəzmiş və burada azərbaycanlıların qonağı olmuşdur. “Dörd qazax çadırlarımızı qarşı tərəfdə qurana qədər ən yaxın çadırdə qonaq idik. Divar qalıqlarına söykənmiş bu çadır, yaqın ki, azərbaycanlıların başçılarının çadırı idi. Onlara yaqınlaşanda bir nəfər (deyəsən, bu qrup rəhbəri idi) bizi qarşıladi. Qonaqpərvərlik əlaməti olaraq bizə duz-çörək təklif etdi. Tələ tutmağa razılaşdıq və un kisələrinin üstündə oturdıq. Çörək bişirməklə məşğul idilər. Təzə yoğrulmuş xəmirədən tikələri kəsib yaydılar və közlə qızdırılan təbəqələrə atdılar. Əvvəlcə bir tərəfini qızardıb sonra digər tərəfini çevirib bişəndən sonra isti yeyərdilər. Daha sonra qrup üzvü divardan asılmış ət parçasını kəsib, üzərinə duz töküb və əti xırda-xırda doğrayıb, çörəyi qızartdıqları boşqabın üzərinə ət tikələrini qoydular. Ət qaynamağa başladı. Sonra anladım ki, bunlar bizim üçündür. “Budur, çörək yeyin”, - deyə işarə etdilər. Yaxşı qızardılmış əti çörəklə, bıçaqla yeməyə başladıq. Bu, çox təmtəraqlı xidmətlərlə verilən ziyafətlərdən qat-qat dadlı bir mühit idi. Düma yerli Qafqaz xalqları ilə qaynayıb-qarışan Azərbaycan xalqı haqqında yazarkən onların döyüşkən olduğunu, daha çox atçılıq, heyvandarlıq, qoyunçuluqla məşğul olduğunu, bura köçüb gətdiyini qeyd edir [2].

Qadınların yun əyirməklə xalça əyirdiyini qeyd edən yazıçı Quba, Şamaxı və Nuxa xalçalarının fars xalçalarından geri qalmadığını xatırladı. Əksinə, bu xalçalar fars xalçalarından üstün idi. Bu xalçalar fars xalçalarının yarı qiymətinə satılırdı. Eyni zamanda azərbaycanlılar ülgüc, iti bıçaqlar da hazırlaya biliblər. Qını bahalı daşlardan, dequstatoru fil sümüyü və gümüşdən olan bu bıçaqlara sürü başçılarının 4 at verdiyi yazılıb. Dümanın səyahətlərindən yüz əlli il keçsə də, onun Azərbaycan mətbəxi, xüsusilə kabab haqqında yazıları fransızlara tövsiyə xarakterini hələ də qoruyub saxlayır. O, bildirib ki, kabab səfər zamanı rast gəldiyi ən dadlı yeməkdir. Dümanın Bakı ilə bağlı fikirləri də diqqət çəkir. O, yazırdı ki, “Bakı küləklər şəhəri deməkdir. Avropada belə bir şəhər yoxdur. Torpağına, dənizinə, memarlığına, balıqlarına və sürünənlərinə görə bura Asiya şəhəridir...”. Onun tarixi memarlığına nəzər salaraq, o, Bakıdakı “Xan Sarayı” və “Qurd qapısı”

haqqında danışır.

Gendeharini (Qəndaharı) fəth etdikdən sonra 36 yaşında öldü. Şarden və Taverniye onun haqqında yazmasaydı, II Abbasdan heç kimin xəbəri olmazdı. İndi tərk edilmiş bu sarayın heyrətamiz dəhlizləri və izahat tələb edən zalı var. Bu yer “Divanxana” adlanırdı. Onun tam mərkəzində gizli həbsxana girişi var. Burada siyasi səbəblərdən gizli ölüm hökmləri verilirdi. Şayiələrə görə, bu zindandan “Fatimə” məscidinə qədər yeraltı yol var..” [3, s.6].

Yaxın keçmişdə yaşamış Hacı Zeynalabdin Şirvani (1780-1838), Abbasqulu ağa Bakıxanov (1794-1847) kimi səyyahlar da Azərbaycanın bu dövrdə dünyanın ən görməli yerlərindən biri olduğunu təsdiqləyirlər. Bu dövrdə yaşamış səyahətçilər Azərbaycanda istirahət üçün zəngin təbiətin, bənzərsiz iqlimin, fauna və floranın olduğunu xüsusilə vurğulayırlar. Azərbaycan tarixinin bu dövrü özünün yeni tarixi şəraiti ilə fərqləndiyindən rəsmi turizmin formalaşması üçün əlverişli ictimai məkan yaradılmışdır. Bu dövr ölkənin iqtisadi həyatındakı fərqliliklərlə diqqət çəkdi. Xüsusilə neft ehtiyatları baxımından ölkənin nüfuzunun dünyaya yayılması regiona marağı 29-dan 5-ə yüksəldib [2].

Azərbaycana marağın əsas səbəblərindən biri neft şəhəri kimi tanınan Bakının abadlaşdırılması, şəhərin mərkəzi hissələrində klassik və müasir üslublarla zəngin neftin müxtəlif məqsədyönlü memarlıq layihələri və salınmış parkları olmuşdur. Bakı memarlığında Avropa üslubunun formalaşması ilə eksteryer memarlığında yeni inkişaflar yaranmağa başladı. Məsələn, ustalar bu dövrə qədər şəhər binalarını qərb xüsusiyyətləri ilə bəzəyərkən müxtəlif fiqurlar, hətta insan-mələk fiqurları tikməyə başlamışlar. Xüsusən də bütün müsəlman memarlığında olduğu kimi, Azərbaycan memarlığında da uzun illər insan fiqurları qadağan edilmişdi. Amma bu dövrdə neft zənginlərinin rəqabəti bu tabunu sındırdı. Bu dövrdə İtaliyadan olan memarlar yerli memarlara belə fiqurlar hazırlamağı öyrədirdilər. Azərbaycan memarlığında böyük yeri olan Adolf Eyksler, Ferdinand Lemkul, Nikolay fon der None, Pyotr Ştern, İosif Qoslavski, Kazmir Skureviç, Yozef Ploşko, Yevgeni Skibinski, Konstantin Borisoglebski kimi memarları misal çəkə bilərik [6, s.12]. Bakı şəhəri istirahət və ya işgüzar səfərlər üçün ən münasib mərkəzlərdən birinə çevrilirdi. Xüsusən də köhnə karvansaraların bərpa olunaraq mehmanxana tipli yerlərə çevrilməsi də bu inkişafın tərkib hissəsi idi. Bu mənada “Astoriya” strukturlar arasında ən qabaqcıl hesab olunurdu. Göründüyü kimi, turizmin əsası kimi tanınan səyahət səyahətlərinin Azərbaycanda yayılması öz təsdiqinə və məqsədinə görə formalaşmağa başladı. İndi turizm ünvanı dairəsi genişləndiyindən bunun sistemli və mütəşəkkil şəkildə aparılması məcburi xarakter alıb. 19-cu əsrin sonu 20-ci əsrin əvvəllərini əhatə edən dövrdə geniş yayılmış turizmin təşkili üçün rəsmi qurumlar olmasa da, bu işə başlamaq üçün ilk addımlar atılmışdır. Xüsusən də səfərlər və səyahətlərlə Azərbaycanda yaradılmış ilk könüllü və elmi cəmiyyətlərdə özünü göstərmişdir. Göründüyü kimi, Azərbaycanda turizmin inkişafı və formalaşması prosesi səyahət formasını tərk edərək mütəşəkkil

bir prosesə çevrilirdi [2, s.89].

Müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Avropa və Asiyanın bir çox dövlətləri ilə diplomatik əlaqələrin qurulması, ilk dəmir yolunun Bakıda çəkilməsi digər dövlətlərlə əlaqələri daha da artırmış, ölkəyə gələn əcnəbilərin sayı artmışdır.

Sovet İttifaqı qurulduqdan sonra 1927-1928-ci illərdə Azərbaycanda turizmin inkişafı çərçivəsində ekskursiyaların təşkili və inkişafı tələbləri irəli sürüldü. Sovet dövründə Azərbaycanda turizm-səyahət biznesinin təşkili ümumilikdə Rusiyanın təsiri altında idi. 1922-ci ildə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq səyahət assosiasiyaları yaradıldı. Bu birliklərin yaratdığı səfərlər, bir qayda olaraq, fabrikdə və neft mədənlərində çalışan işçiləri digər istehsal sahələri ilə tanış etmək məqsədi daşıyırdı. Yay aylarında Xəzər sahillərində Zığ, Mərdəkan, Şüvəlan, Buzovna, Türkan kəndlərində, Artyom adasında və Şıx zolağında istirahət səfərləri təşkil olunmağa başladı. Bu dövrdə Sovet İttifaqı ölkələrindən kənarında Azərbaycana ilk xarici turist qruplarının gəlişi ölkə üçün yeni turizm dövrünü başlatdı. 1927-ci ildə Nürnberq-Vyana-Buxarest-İstanbul-Batumi-Tbilisi-Bakı-Ənzəli-Tehran-Mumbay marşrutları ilə Bakıya gələn ilk turistlər arasında 10 alman tələbə də olub. Həmin il Amerika turist qrupu Azərbaycana gəldi. 1927-ci ildə bu yolla 450-dən çox səfər həyata keçirilib. Bu illərdə "Həmkarlar Alyansı" adı altında işçilərin istirahətini təşkil edən təşkilat Azərbaycanda ən çox turistik səfərlər edib. 1929-cu ildə "Proletar Turizm və Səyahət (Ekskursiya) Cəmiyyəti (PTEC)"nin şöbəsi kimi fəaliyyətə başlayan AzPTEK 1935-ci ildən Azərbaycan SSR MK-nın rəhbərliyi altında fəaliyyətə başlayıb. Lakin SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin 11 may 1935-ci il tarixli 476 sayılı qərarı ilə Azərbaycanda turizm işini daha da irəli aparmaq üçün işlərə başlanıldı. 1937-ci ildə Turistik Səyahət Agentliyi, həmin ildə isə Kirovabad (indiki Gəncə) şəhərində Az.PTEC Kirovabad raysovetinin filialı yaradıldı. Hacıkənddə turizm məqsədi ilə 3 ev tikilib. Göygöl sahilində 20 nəfərlik çadır şəhərcikləri salınıb. Eyni zamanda Bakı Turizm Bazası, Hacıkənd Turizm Evi, Göygöl Turizm Düşərgəsi yaradılmışdır. 1934-cü ildə Azərbaycanda ilk "İnturist" mehmanxanası istifadəyə verilmişdir. Bu otel 1950-60-cı illərə qədər Azərbaycanın bir nömrəli oteli kimi qalırdı. Bu illərdə turist səfərlərində və istirahətində fərq yaratmaq üçün torflu ərazilərdə velosiped və atlı turlar həyata keçirilməyə başlandı.

1936-cı ildə SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi ölkədə turizmin könüllü təşkilatların işi ilə az və ləng irəlilədiyini nəzərə alaraq, 17 aprel tarixli qərarı ilə "Proletar turizmi və səyahətləri" cəmiyyətini ləğv etdi.

1940-cı ildə turizm sektorunda fəxri adlar verilməyə başlandı. Xüsusi xidmətlərinə görə fərqlənənlər "SSRİ turisti" medalı ilə təltif edilirdilər [4, s.93-94].

Bu illərdə dövlət müəssisələri ölkədə turizmin inkişafında köklü dəyişiklikləri təmin edib. Bu illərdə Sovet İttifaqında insanları turizmə cəlb etmək

üçün müxtəlif plakatlar hazırlanırdı.

1946-cı ildə Mərkəzi Uşaq Turizm Səyahət Stansiyası yaradılmış və bu stansiya müxtəlif şəhərlərdə, xüsusilə II Dünya müharibəsi illərinin mühüm şəhərlərində, Bakı-Moskva-Leninqrad, Bakı-Moskva-Stalinqrad-Kerç-Brest-Leninqrad marşrutları ilə uşaq ekskursiyaları təşkil etdi. Bu səfərlər zamanı 1946-cı ildə 9.000, 1947-ci ildə 10.000, 1948-ci ildə 11.000 uşaq turist kimi qeydə alınmışdır.

Eyni zamanda 1950-ci ilin sentyabrında Bakı turizm “bazası” yaradıldı. Həmin vaxt bu baza Nizami adına istirahət parkında yaradılıb. 1957-ci ildə Mingəçevir və Hacıkənddə, 1958-ci ildə Zaqatalada, 1960-cı ildə Şuşa və Göygöldə turizm bazaları fəaliyyətə başlamışdır. Qeyd edək ki, Azərbaycan Turizm Ekskursiyaları İdarəsi 1962-ci ildə “Azərbaycan Respublikası Turizm Şurası”, 1969-cu ildə isə “Azərbaycan Respublikası Turizm Turları Şurası” adlandırılıb. 1962-ci ildən Bakı turizm bazasının Nabranda (Xaçmaz rayonu) filialı kimi Bakı işçilərinin yay istirahətinin təşkili üçün 150 nəfərlik “Sputnik” turizm çadır düşərgəsi, 1963-cü ildə Bakıda turizm klubu, 1963-cü ildə Bakıda, Nabranda “Kaspi” turizm bazası, 1965-ci ildə iki ildən sonra Gəncədə, 1969-cu ildə Sumqayıtda, Naftalanda və Bakının Mərdəkan qəsəbəsində turizm büroları yaradıldı. 1970-ci ildə Zaqatalada və 1972-ci ildə Şuşada turizm bazalarının yeni əsas binaları, 1971-ci ildə Xankəndində ekskursiya büroları, 1972-ci ildə Mingəçevirdə, 1975-ci ildə Qəbələdə Qafqazın Nabran və Xaçmaz rayonlarında “Dostluq” turizm bazası yaradılıb. Həmin ildə Bakıda “Qarabağ” oteli və yerləşdirmə obyektləri yaradılmışdır [1, s.9].

“Azərbaycan” mehmanxanası (1972), “Moskva” mehmanxanası (1978) bu obyektlərin qabaqcıllarındandır. Xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən gənclər klubları ilə daha çox turist mübadiləsi məqsədilə yaradılan “Sputnik” düşərgəsi qısa müddət sonra 1961-ci ildə Bakının Zağulba rayonunda yaradılmış “Gənclik” düşərgəsi ilə birləşdirilib. Rayonlara xarici turistlərin qəbulu istiqamətində aparılan tədbirlər çərçivəsində 1978-ci ildə Şəki şəhərində XVII əsrə aid karvansaraylarda təmir işlərinə başlanılıb. Burada 100 nəfərlik yaşayış yeri yaradılmışdı. O vaxtlar bu obyektlərdə dincəlmək, təşkil olunan ölkədaxili və beynəlxalq səfərlərdə iştirak tamamilə dövlət tərəfindən qarşılınmış, SSRİ vətəndaşlarının əksəriyyəti bu turistik əyləncələrdə iştirak etmişlər. İlk Turizm təşkilatı 1978-ci ildə Naxçıvanda yaradılıb. 1970-1987-ci illərdə ölkədə turizm yeni inkişaf dövrünə qədəm qoydu. Xarici turizmin maddi-texniki bazasının genişləndirilməsi məqsədi ilə 1973-cü ildə Bakıda Azərbaycanın ən böyük mehmanxana şəbəkəsi olan 1942-ci il üçün “Azərbaycan” mehmanxanası yaradılmışdır. 1978-ci ildə “İnturist” şəbəkəsinə qoşulmuş 200 nəfərlik “Moskva” mehmanxanası şəbəkəyə qoşulmuşdur. Bu illərdə turizmin texniki bazasında nəzərəcarpacaq artım müşahidə olunur.

Bu dövrdə zəhmətkeşlərin bayramlarının təsis edilməsində də yeniləşmələr olub. Turizm ekspertlərinin fikrincə, Azərbaycan turizmi 1987-ci ildə pik həddinə çatmışdır. Həmin il ölkəyə xarici ölkələrdən 50-dən çox, SSRİ-nin müxtəlif

bölgələrindən isə 25 mindən çox turist gəlmişdi [1, s.8]. Ölkəyə turist axınının artması ilə əlaqədar olaraq Lənkəran və Mingəçevirdə hər biri 300, Şuşada isə 200 nəfərlik mehmanxanaların tikintisi, Bakıda “Qarabağ” mehmanxanasında təmir işlərinə başlanması da eyni dövrə təsadüf edir. 1986-cı ildə Bakıda ilk irimiqyaslı “Abşeron” mehmanxanası ictimaiyyətə təqdim edilib. 948 nəfərlik otel hazırda “Abşeron-Marriot” oteli kimi fəaliyyət göstərir. Bu illərdə ölkənin turizm müəssisələri SSRİ-nin 170-dən çox şəhərində fəaliyyət göstərən turizm müəssisələri ilə turist mübadiləsi aparırdılar. 1987-ci ildə turizm idarələrinin təşkil etdiyi səyahətlərdə 2,5 milyon insan iştirak etmiş, Azərbaycan vətəndaşlarının təxminən 10 min nəfəri xarici ölkələrə, 300 min nəfəri isə SSRİ hüdudları daxilində səyahət etmişdir. 1983-cü il Azərbaycan turizmi üçün mühüm illərdən biri olmuşdur. Həmin vaxt SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini olan Heydər Əliyevin təklifi və sədrliyi ilə İttifaq ölkələrinin istirahət zonasının yaradılması haqqında qərar qəbul edildi. Bu hadisədən sonra 1984-cü ildə SSRİ Nazirlər Sovetinin “2000-ci ilə qədər AXC-də turizmin inkişafı sxemi”nin inkişaf strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi haqqında 381 sayılı qərarı qəbul edilsə də, SSRİ 1991-ci ilə qədər yaşadı [2, s.98]. 1988-ci ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti və onun ətrafında baş verən hadisələr Azərbaycanın siyasi dövrünün turizminə mənfi təsir göstərmişdir. Xankəndində, Şuşada, Sumqayıtda, daha sonra isə Bakıda başlanan “fövqəladə vəziyyət” bütün ölkədə, xüsusən də bu bölgələrdə bir çox turizm müəssisələrinin bağlanmasına səbəb oldu. 1988-ci ilin dekabrında Ermənistandan Azərbaycana başlayan miqrasiya zamanı evsiz qalan 36 qaçqını Azərbaycan hökuməti turistik binalarda yerləşdirməyə qərar verdikdə bu təsir daha da artdı. 1990-cı ilin birinci rübündən sonra Azərbaycanda bütün ittifaq və xarici ölkə turizm marşrutları ləğv edildi. Müharibə və onun sərhədlərindəki qərarlıqlıq turizm sektorunda başqa problemlərə səbəb oldu. Məsələn, “Həmkarların Alyansları” sisteminə tabe olan 10 turizm bazasından ikisi işğal zonasında, digərlərində isə Qarabağ qaçqınları yerləşdirilib. 1991-ci ilin sentyabrında indiki xarici turizm idarəsi ləğv edildi və Azərbaycan Nazirlər Kabinetinin tərkibində Xarici Turizm Şurası yaradıldı.

SSRİ-nin dağılmasından və 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin bərpasından sonra durğunluq dövrü yaşansa da, sonralar Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Çətin sosial-iqtisadi vəziyyətdən sonra maliyyə çətinliyi yaşayan Azərbaycanın turizm-səyahət qurumları böhrandan çıxmağın yollarını axtarmağa, yerli əhaliyə göstərilən turizm xidmətlərini təkmilləşdirməyə çalışıblar. Dünya iqtisadiyyatında turizmin inkişafının yüksək sürəti və ölkəyə gətirdiyi gəlirlər ölkələrin bu sahəyə yeni gözlə baxmasına səbəb olub. Ölkəyə gələn turistlərin sayının artmasına və turistik məqsədlə ölkəni tərk etmək istəyinə baxmayaraq, Azərbaycan beynəlxalq turizmde kölgədə qaldı. 1992-ci ilə qədər əcnəbi vətəndaşların Azərbaycana gəlişi və getməsi haqqında məlumatlar SSRİ-nin qurumları tərəfindən qeydə alınır. SSRİ-

nin dağılmasından sonra sərhəd qeydləri Müstəqil Ölkələr Təşkilatı tərəfindən aparılmağa başlandı [4, s.467].

1994-cü ildən ölkənin sərhədinin qeydiyyatı tam ölkənin nəzarətinə keçib. Xarici vətəndaşlar ölkə ərazisinə bu vasitələrlə daxil olurlar: • İrandan - avtomobil, dəmir yolu, hava və dəniz; • Türkiyədən - avtomobil, hava; • Gürcüstandan - avtomobil, dəmir yolu, hava; • Rusiyadan - avtomobil, dəmir yolu, hava; • Qazaxstan və Türkmənistandan - dəniz hava yolları • Digər ölkələrdən (Böyük Britaniya, İsveçrə, Almaniya, Niderland, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və b.) - birbaşa hava xətləri ilə gəlirlər [4, s.469].

90-cı illərin ortalarından sonra ölkəyə neft satışından gələn gəlirlə yaxşılaşmağa başlayan iqtisadi vəziyyət hökumətin turizmə yeni gözlə baxmasına səbəb oldu. 1999-cu ildə Milli Məclisdə “Turizm haqqında” qanun qəbul edildi. 1999-cu il iyulun 27-də Azərbaycanın o vaxtkı prezidenti Heydər Əliyev “Turizm haqqında” qanunun tətbiqi ilə bağlı sərəncam imzaladı. 2001-ci ildə Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi yaradılıb, 2006-cı ildə Turizm Nazirliyi Mədəniyyət Nazirliyinə birləşdirilib və Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi elan edilib, turizmin inkişafı istiqamətində yeni addımlar atılıb. 2001-ci il sentyabrın 25-də Cənubi Koreyanın paytaxtı Seulda keçirilən Beynəlxalq Turizm Təşkilatının (BTT) 14-cü Baş Assambleyasında Azərbaycan bu quruma üzv qəbul olunub. 2001-ci ildə ilk dəfə olaraq “Welcome to Azerbaijan” adlı CD hazırlanmış və ÜTT-nin Baş Assambleyasına təqdim edilmişdir. Bununla yanaşı, CD-nin “Azərbaycanda Turizm” adlı internet səhifəsi yaradılmışdır. 2001-ci ildə “Azərbaycan icmalı” jurnalı və “Turizm innovasiyaları” qəzeti çap olunmağa başladı. Həmin il dekabrın sonunda Bakıda turizmin qarşısında duran problemlərin araşdırıldığı 1-ci Ümumi Ölkə Konqresi keçirildi. Bütün bunlar turizmin inkişafını sürətləndirən detallardır. 2002-ci ildə Azərbaycanın turizm potensialını dünyaya tanımaq üçün www.azerbaijan.tourism.az saytı yaradılıb. Bu il ilk dəfə olaraq xarici ölkələrin turizm qurumlarının iştirakı ilə Beynəlxalq turizm yarmarkası keçirilib və bu yarmarka BTT-nin dəstəyini qazanıb. Beləliklə, Azərbaycan dünya turizm sektorunda öz yerini tutdu və tanınmağa başladı [1, s.10-11]. 6 iyul 2001-ci ildə Azərbaycan Turizm Sənayesinin İnkişafı Alyansı (TSİA) ictimai birliyi yaradıldı. Bu ittifaq ölkəsində turizmin inkişafı, turizm xidmətlərindən istifadə edən insanların qanunlarının qorunması, güzəştli vergilərin tətbiqi, sektorda çalışan insanların ixtisaslaşması üçün yaradılmış kurs və seminarların təşkili, qanunların mühafizəsi turizm xidmətləri göstərən insanların Azərbaycanı turizmin inkişafında maraqlı bir ölkəyə çevirməsi, yeni yaradılan TSİA-yə köməklik göstərilməsi onun qarşısına qoyulan əsas məqsədlərdən biri kimi görünürdü. Bu illərdə Azərbaycan Beynəlxalq Turizm Təşkilatının YUNESKO ilə əməkdaşlığı sayəsində reallaşan “Böyük İpək Yolu” marşrutuna daxil edilmişdir. Bu yolun təmiri iqtisadi nəqliyyat və turizm sektorunda böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan hökuməti ilə Beynəlxalq Maarifləndirmə İttifaqı arasında “Mədəni İrsin Qorunması” layihəsi

əsasında Şirvanşahlar Sarayı (Bakı), Mömünə Xatun türbəsi (Naxçıvan), “Qoşa” minarəsində (Naxçıvan) təmir işləri aparılacaq, Şəki Xan sarayı və digər tarixi memarlıq tikililəri, regionların turizmdə daha fəal iştirakı təmin ediləcəkdir. Bakıda xarici şirkətlərin köməyi ilə yenidən qurulan yerlərdən biri də “Naxçıvan” mehmanxanası olub. Eyni zamanda Türkiyənin “Ferko” firmasının köməyi ilə yüksək standartlara cavab verən “Grand Hotel Europe” tikilmişdir [4, s.470]. Ölkədə turizmin inkişafı istiqamətində atılan addımlardan biri də 27 avqust 2002-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın qəbul edilməsi olmuşdur.

İndi XXI əsrin əvvəllərində Bakıda, Gəncədə, Naxçıvanda və ölkənin digər yerlərində xarici qonaqları qəbul edə bilən qabaqcıl otellər fəaliyyət göstərirdi. Ölkənin müxtəlif regionlarına yayılmış 100-dən çox turizm şirkəti və 149 mehmanxana rəsmi qeydiyyatdan keçib. Bu otellərin adam münasibəti 5000-i keçib. Turizmə əlverişli bölgələrdə müasir müalicə və istirahət mərkəzləri istifadəyə verilib. Bu illərdə ölkəyə ilk dəfə gələn turistlərin sayı 1 milyonu ötüb. Azad İqtisadi Zonaların (AİZ) yaradılması ölkədə turizmin inkişafına müsbət təsir edən amillərdən biri olmuşdur. Azərbaycanda Azad İqtisadi Zonaların yaradılmasında əsas məqsəd ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını təmin etmək olub. Bu zonaların dizaynı və istismarı beynəlxalq ticarətdən faydalanmaq üçün Avropa İqtisadi Birliyinin tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilmişdir. Müxtəlif ölkələrdə XİZ-lərin yaradılması təcrübəsi sübut etdi ki, onlar regionun inkişafında amil ola, yerli və xarici sahibkarların iqtisadi fəallığı üçün əlverişli şərait yarada, habelə bir sıra iqtisadi problemləri həll edə bilər. 2003-cü il sentyabrın 26-da Azərbaycanda ilk dəfə olaraq 1-ci Turizm Filmləri Festivalı keçirildi. Dövlət və özəl qurumların rəhbərlərinin, xarici qonaqların iştirakı ilə keçirilən festivalda tədbirdə görülən işlər barədə məlumat vermək üçün mətbuat konfransı təşkil edilmiş, turizmlə bağlı 70-dən çox əsər təqdim edilmişdir [1].

Prezidentin 2003-cü ildə qəbul edilmiş “Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi haqqında” və 2004-cü ildə “Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı haqqında” Sərəncamları ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən turizm sektorunun inkişafına zəmin yaratmışdır. Görülən işlərə nəzər saldıqda görünür ki, son illər Azərbaycanda turizmin hərtərəfli inkişafı üçün ciddi addımlar atılıb. Bu məqsədlə Azərbaycan hökumətinin siyasəti də aydınlaşdırılıb, turizmin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması üçün yeni normativ hüquqi baza yaradılıb. Turizmin rəngarəng cəhətləri və növləri üzrə standartlar yaradılmış, turizm obyektlərinin tikintisi məsələsinə yeni çərçivədən yanaşılmışdır. Bu məqsədlə Dünya Turizm Təşkilatının Marketing Planı əsasında yaradılmış turizm sektorunun inkişafı layihəsi 2005-2010-cu illəri əhatə etmişdir. Bu layihənin reallaşması üçün ABŞ Ticarət İnkişaf Agentliyi tərəfindən 300 min dollar vəsait ayrılmışdır. Bütün bunlar turizmin gələcəkdə Azərbaycanın ən mühüm sosial-iqtisadi və mədəni detalına çevrilə biləcəyinin təfərrüatları idi [3,

s.107]. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi (indiki Mədəniyyət Nazirliyi) tərəfindən ölkənin turizm imkanlarının təbliği istiqamətində tədbirlər həyata keçirilib. Nazirliyin sifarişi ilə son beş ildə ölkənin turizm imkanlarının təbliği məqsədilə qırxdan çox reklam çap məhsulu hazırlanıb.

Azərbaycan Turizm İnstitutu Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 fevral 2006-cı il tarixli 45 nömrəli qərarı ilə müxtəlif formalar tətbiq etməklə ali təhsilli mədəni və vətəndaş iştirakına ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasını təmin etmək məqsədilə yaradılmışdır.

Azərbaycan Turizm Müəssisələri Assosiasiyası 2009-cu ilin aprelində yaradılıb. Turizm şirkətlərinin fəaliyyətini inkişaf etdirmək, onların işində mövcud olan problemləri aradan qaldırmaq, turizm şirkətlərinin qanunlarını qorumaq, yerli və beynəlxalq tədbirlərdə vahid formada iştirak etmək məqsədilə Turizm Müəssisələri Assosiasiyasının yaradılmasına ehtiyac var idi.

Belə bir qurum turizmin inkişaf etdiyi bütün ölkələrdə işləyir. Təxminən 250 turizm şirkətinin çalışdığı ölkədə assosiasiyanın yaradılması mühüm addımdır. Turizmin inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş ikinci dövlət proqramı 2010-2014-cü illəri əhatə edir. 2011-ci il ölkədə “Turizm ili” elan edilmişdir. Turizm ilinin əsas məqsədlərindən biri Azərbaycana gələn turistlərin sayını artırmaq olub. 2011-ci ildə 10-cu Azərbaycan Beynəlxalq Turizm və Səyahətlər Sərgisi keçirilmişdir. Azərbaycanda turizm sektorunda fəaliyyət illərlə azalıb. Bunda ölkədəki müharibə vəziyyəti rol oynayır. Ancaq son illər turizm sektorunda müəyyən aktivlik var. Ölkədə turizm fəaliyyəti daha çox istirahətə yönəlib və Xəzər dənizi sahillərini, isti bulaqların yerləşdiyi yerləri əhatə edir. Bu halda istirahətə əsaslanan daxili turizmin üstün olduğunu və sahil-dəniz turizmi və spa turizminin üstünlük təşkil etdiyini deyə bilərik. Bundan əlavə Azərbaycanın yüksək relyefində olan bəzi dağlıq ərazilər dağ və ov turizmi baxımından yüksək potensiala malikdir. Ölkədəki bu turizm fəaliyyətlərini mütəşəkkil şəkildə izah etmək üçün mövzunu aşağıdakı alt başlıqlar çərçivəsində dəyərləndirə bilərik.

Tətil turizmi. Qış və yay turizmi çərçivəsində Azərbaycanda istirahət üçün çoxlu yerlər var. Burada lazımi idman qurğuları, istirahət yerləri salınmağa başlanmışdır. Xüsusilə ölkədə Zaqatala, Şəki, Qəbələ, İsmayılı, Quba, Gəncə, Qazax, Lənkəran və Astara rayonları yay aylarında istirahət üçün ən münasib yerlərdir. Lakin mövcud obyektlərin əsaslı təmiri və yeni turizm düşərgələrinin salınması ilə bu rayonların turizm potensialını daha da artırmaq olar.

Çimərlik turizmi. Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın şərqini tamamilə Xəzər dənizi əhatə edir (825 km sahil xətti ilə). Ona görə də ölkə çimərlik turizmi üçün yüksək potensiala malikdir və yerli turistlər yay aylarında istirahət etmək üçün bu yerlərə üstünlük verirlər. Xüsusilə Bilgəh və ətrafının kilometrərlə uzanan çimərlikləri var. Bu çimərlik ərazilərinin olması Azərbaycanın turizm potensialına böyük töhfə verəcək.

Dağ və ov turizmi. Ölkənin yüksək relyefində olan bəzi dağlıq ərazilər

(məsələn, Quba-Xaçmaz, Şəki-Zaqatala, Dağlıq Qarabağ, Naxçıvan bölgələri) dağ və ov turizmi baxımından yüksək potensiala malikdir. Əslində Sovet İttifaqı dövründə “İnturist” turizm təşkilatı Azərbaycanın dağlarında ov turizmi üçün qərb ölkələrinə müxtəlif turlar təşkil edirdi. Bu gün bu dağlıq ərazilər zəngin meşələri, ov heyvanları, təbii gözəllikləri və təmiz havası ilə qiymətləndirilməyi gözləyir. Bundan əlavə ölkədə 97 növ ev və çöl məməliləri, 346 növ quş və 95 növ balıq mövcuddur [5]. Ov tufənglərindən istifadə lisenziyaya tabedir və hər bir tufəng sahibi Ovçular cəmiyyətinin üzvü olmalıdır. Təşkilatın yoxsulluğu və lazımi hüquqi infrastruktur ucbatından ov turizmi kifayət qədər inkişaf etməyib.

Yayla turizmi. Azərbaycanda dünyada mövcud olan 11 iqlim tipindən 9-u mövcuddur. Ölkədə qütb və ekvatorial iqlim istisna olmaqla, bütün digər mülayim iqlim şəraiti il boyu müşahidə olunur. Ona görə də hər mövsümün və regionun özünəməxsus xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq dağlıq və dağ turizmini inkişaf etdirmək üçün şərait çox əlverişlidir. Azərbaycanda dağlıq turizm üçün ən münasib rayonlar Zaqatala palıd bağları, Quba palıdlıqları, İsmayılı (Lahıc), Qəbələ, Ağdaş meşələri, Gəncə, Hacıkənd və Göygöldür.

Spa və sağlamlıq turizmi. Azərbaycanda 1000-ə yaxın mineral su var. Xüsusilə dünyada yalnız Azərbaycanda rast gəlinən “Naftalan” adlanan yağlı qarışıq palçıq sinir sistemi, dəri, dəri, ginekoloji xəstəliklər və bir çox başqa xəstəliklər üçün faydalıdır. Digər tərəfdən Azərbaycanda müalicəvi sanatoriyaaların əksəriyyəti Abşeron yarımadasındadır. Bu sanatoriyalarda çarpayıların ümumi sayı 5 min civarındadır.

Mədəniyyət turizmi. Azərbaycan mədəniyyət turizminin tətbiq oluna biləcəyi dəyərli mədəni sərəvlərə və tarixi əsərlərə malik ölkədir. Bununla belə bəzi muzeylərə və bir neçə tarixdən əvvəlki və arxeoloji obyektlərə baş çəkmək istisna olmaqla, ölkədə mədəni turizm o qədər də inkişaf etməmişdir. Ancaq bu ölkədə hələ də köhnə ənənəvi fakturaları ilə yaşayan şəhərlərə, əl işləri ilə məşhur mərkəzlərə, dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərinin nümunələrinə rast gəlmək mümkündür.

Nəticə

Məqalədə turizmin sosial-iqtisadi mahiyyəti və Azərbaycan Respublikasında turizm fəaliyyətinin kitabxana-informasiya təminatının təşəkkülü və inkişaf tarixi dəqiq faktlar əsasında sistməli şəkildə təhlil edildi. Buradan belə bir qənaətə gəlin ki, turizm sahəsi üzrə kitabxanaların sənəd-informasiya təminatı da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Respublikada turizmin kitabxana-informasiya təminatının hüquqi aspektdə təhlilində rəsmi sənədlərin, bu sahə üzrə qəbul edilmiş qərar və sərəncamların da xüsusi əhəmiyyəti vardır. Gələcəkdə bu sahə üzrə araşdırmalar aparılarkən turizmin yaranması və formalaşmasında, inkişafında, Respublikada fəaliyyət göstərən Turizm İnformasiya Mərkəzlərinin də rolunu xüsusilə qeyd edəcəyik.

ƏDƏBİYYAT

1. *Abdullayeva A.* Azərbaycanca turizm və onun təbliğində kitabxanaların rolu. Bakı, 2011, 103 s.
2. *Hüseynov F.* Turizm sektorunda inkişaf illəri // Mədəniyyət, 2016, 29 yanvar, s.13
3. *Hüseynov İ., Əfəndiyeva N.* Turizmin əsasları: Dərslik. Bakı, 2007, 442 s.
4. *Karaca B.* Aleksandr Dümanın “Kafkasya Seferi” hakkında. Bakü, 2010, 93 s.
5. *Məmmədov E.* Azərbaycanca turizm bazarının formalaşması və idarə olunmasının regional xüsusiyyətləri: Monoqrafiya. Bakı, 2013, 170 s.
6. *Məmmədov F.* Azərbaycanca turizm inkişaf etməkdədir. “Xalq” qəz., 2009, 23 aprel, s.11
7. <https://xalqqazeti.com/mobile/az/news/70154>

Redaksiyaya daxil olub 25.08.2022